

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ TƏRƏFİNDƏN QƏBUL EDİLMİŞ «İSTİQLAL BƏYƏNNAMƏSİ»NİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

İlham Qurban oğlu Abbasov,
Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, baş ədliyyə müşaviri, prokurorluğun fəxri işçisi.

e-mail: academyofjustice@mail.ru

Zaqafqaziya Seymi dağıldıqdan bir gün sonra, mayın 27-də Azərbaycan istiqlalçılığını elan etmək və ilk Azərbaycan hökumətini yaratmaq üçün Seymin bütün müsəlman nümayəndələri Tiflisə toplanır.

Hərtərəfli müzakirədən sonra onlar belə ağır bir zamanda Azərbaycanın idarə olunmasını öz üzərinə götürmək qərarına gələrək özlərini Azərbaycanın Milli Şurası (əslində bu orqan Azərbaycan Milli İslam Şurası kimi oxunmalıdır-İ.A.) elan edirlər [1, səh.6].

Gizli səsvermə yolu ilə M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan Milli İslam Şurasının Sədri, H.Ağayev və M.H.Seyidov isə onun müavinləri seçilir [2, səh.103].

M.Ə.Rəsulzadənin Milli İslam Şurasının Sədri seçilməsi

Əsas sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, «İstiqlal bəyannaməsi», Konstitusiyaya, kişi və qadının hüquq bərabərliyi, müvəqqəti hökumət.

25 may 1918-ci ildə Zaqafqaziya Seyminin son iclası keçirilir. Gürcüstan Zaqafqaziya Seymindən çıxaraq, may ayının 26-da öz istiqlalçılığını elan edir.

həm də ona görə əlamətdar idi ki, o, özü həmin iclasda iştirak etmirdi. Bu zaman o, Batumda Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin tərkibində Türkiyə və Almaniya elçiləri ilə regionun siyasi gələcəyi haqqında çətin danışıqlar aparırdı [2, səh.104].

28 May 1918-ci ildə isə Tiflisdə Qafqaz canişininin iqamətgahında Azərbaycan Milli İslam Şurasının üzvləri Azərbaycan xalqının taleyində mühüm rol oynamış bir qərar qəbul edilir. Be-

Müəllif məqaləni aktual bir məsələyə – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli İslam Şurası tərəfindən 28 may 1918-ci ildə qəbul edilmiş «İstiqlal bəyannaməsi»nin şərhinə həsr etmişdir.

İ.Q.Abbasov haqlı olaraq göstərir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli İslam Şurası tərəfindən qəbul edilmiş «İstiqlal bəyannaməsi» müəyyən mənada həmin dövrdə ölkənin ali qanununun – konstitusiyaya quruculuğunun başlanğıcı kimi qəbul edilə bilər.

Müəllif məqalədə 5 bənddən ibarət «İstiqlal bəyannaməsi»nin geniş və hərtərəfli izahını vermişdir.

lə ki, həmin iclasda Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi elan edilir.

Qeyd edilən iclasda keçmiş Zaqafqaziya Seyminin 26 nəfər müsəlman deputatları iştirak edir. Azərbaycan Milli İslam Şurasının iclasında iştirak edən 26 nəfərdən 24-ü həmin məsələnin lehinə səs verir, lakin 2 nəfər – S.M.Qənizadə və C.Axundov bitərəf qalırlar. Bundan sonra Azərbaycan Milli İslam Şurası təbəffüs elan edir.

O zaman ölkədə ali dövlət orqanı olan bu qurumun sədri kimi M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan dövlətçiliyinin təşəkkülü və möhkəmləndirilməsi prosesinə bilavasitə rəhbərlik edirdi. Bu baxımdan çox simvolikdir ki, müstəqill Azərbaycanın mövcudluğunu təsdiq edən ilk beynəlxalq sənəd, məhz, M.Ə.Rəsulzadə tərəfindən imzalanmışdır [2, səh.107].

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Yaqublu N.Q «Müsavət partiyasının tarixi» kitabında göstərir ki, Azərbaycan Milli İslam Şurasının 28 may 1918-ci il tarixli iclasında 24 nəfər iştirak etmişdir və Azərbaycanın müstəqilliyinə lehinə onlardan 22 nəfəri səs vermiş, 2 nəfər- S.M.Qənizadə və C.Axundov isə bitərəf qalmışlar. Lakin Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurasının iclas protokolları məcmuəsinin 120-121-ci səhifələrində göstərilir ki, Azərbaycan Milli İslam Şurasının 28 may 1918-ci il tarixli iclasında 26 nəfər iştirak etmiş, onlardan 24 nəfəri Azərbaycanın dövlət

müstəqilliyinə səs vermişlər [3, səh. 71; 4, səh. 120-121].

Göründüyü kimi, Yaqublu N.Q kitabında kobud yanlışlığa yol vermişdir. Hər hansı sənəddə, xüsusi ilə tarixi sənədlərdə yanlışlıqlara yol verilməsi isə qəbuledilməzdir.

«Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları» 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsinin rəisi, tarix elmləri doktoru A.Ə.Paşayevin redaktorluğu ilə nəşr edilmiş və qeyd edilən kitabın 120-121-ci səhifələrində Azərbaycan Milli İslam Şurasının 28 may 1918-ci il tarixli 2 №-li iclas protokulunun surəti rus dilində arxiv sənədlərinə əsaslanaraq həmin nəşrə daxil edilmişdir. Həmin sənədin arxivin 970 №-li fondunun, 1 №-li siyahısında, 1 №-li işinin 49-50-ci vərəqələrində saxlanılan surətinə əsaslandığı göstərilmişdir. Protokolda göstərilir ki, həmin iclasda 26 nəfər iştirak etmiş, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə 24 nəfər səs vermiş, 2 nəfər isə bitərəf qalmışlar [4, səh. 120-121].

Həmin protokoldan görünür ki, Azərbaycan Milli İslam Şurasının ilk - 28 may 1918-ci il tarixli iclasının gündəliyində 3 məsələ dururdu:

1. Son hadisələrlə əlaqədar Yelizavetpoldakı (*Gəncə şəhərində-İ.A.*) vəziyyət barədə doktor Ağayevin məlumatı.

2. Batumdan Rəsulzadənin verdiyi teleqram və məktubun oxunması.

3. Seymin (*Zaqafqaziya Seymi nəzərdə tutulur-İ.A.*) buraxılması və Gürcüstanın müstəqilliyinin elan edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycandakı vəziyyət barədə.

Birinci məsələ barəsində Yelizavetpoldan yeni qayıtmış doktor Ağayev geniş məlumat verərək göstərir ki, ora cəmi 2-3 türk zabiti gəlmişdir. Məruzəçi qəti olaraq bildirir ki, bu zabitlərin Yelizavetpola gəlişi Azərbaycanın gələcək siyasi həyatı üçün əhəmiyyəti yoxdur. Belə ki, Türklər Qafqaz Azərbaycanında heç bir mürtəci məqsəd güdmürlər, əksinə Türklər Azərbaycanın və Zaqafqaziya respublikalarının müstəqilliyinin qorunmasında maraqlıdırlar.

Bundan sonra Rəsulzadənin Batumdan göndərdiyi teleqram və məktubunu Yusifbəyov elan edir və Azərbaycan Milli İslam Şurası bu sənədlər üzrə Yusifbəyovun çıxışını məlumat kimi qəbul edir.

Üçüncü məsələ üzrə – Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi barəsində şura üzvi Xəlil bəy Xasməmmədov məruzə edir və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin təxirə salınmaz elan edilməsini zəruri hesab edir. Həmin məsələ barədə Yusifbəyov, Şeyxülislamov, Seyidov və başqaları çıxış edirlər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 26 nəfər Milli İslam Şurasının üzvündən 24 nəfəri Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə səs verir, 2 nəfər – S.M.Qəniyev və C.Axundov isə bitərəf qalırlar. Beləliklə, Milli İslam Şurasının üzvləri

«İstiqlal bəyannaməsi» oxunur və Milli İslam Şurasının üzvləri bu sənədin oxunuşunu ayaqüstə dinləyirlər.

«İstiqlal bəyannaməsi»ndə göstərilirdi:

I. Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqları suveren hüquqların daşıyıcılarıdır, Şərqi və Cənubi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycan tam hüquqlu müstəqil dövlətdir.

II. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir.

III. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlər və xüsusilə həmsərhəd millət və dövlətlərlə mehriban qonşuluq münasibətləri yaratmağa çalışır.

IV. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlarına siyasi və vətəndaşlıq hüquqları təmin edir.

V. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərə azad inkişafı üçün geniş meydan verir.

VI. Müəssislər Məclisi toplanmaya qədər Azərbaycan idarəsinin başında xalq seçkiləri ilə seçilmiş Milli Şura və Milli Şura qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur [2, səh .105].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ali qanunu – konstitusiyası olmamışdır.

Ümummillî lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının yeni

Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın 5 iyun 1995-ci il tarixli iclasında nitqində demişdir: «Azərbaycan Respublikasının ilk demokratik dövlətinin, 1918-ci il mayın 28-də yaranmış demokratik respublikasının Konstitusiyası olmayıb. Ancaq bu hökumət, bu dövlət fəaliyyət göstərdiyi dövrdə Konstitusiyaya xarakteri daşıyan bir neçə aktlar, qərarlar qəbul etmiş və onların əsasında işləmişdir. Ona görə də onların, demək olar ki, müəyyən qədər Konstitusiyaya quruculuğunun başlanacağı kimi qiymətləndirmək olar» [5, səh. 5].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ali qanunu—konstitusiyasının qəbul edilməməsinin səbəbi ondan ibarətdir ki, bu dövlət – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarix üçün çox qısa müddətdə, cəmi 23 ay fəaliyyət göstərmişdir. Bu müddətdə Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 3 yerdə – Tiflisdə (18 gün), Gəncədə (3 ay) və Bakıda isə (19 ay yarım) fəaliyyət göstərmişdir.

Həmçinin, qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti rəhbərlərinin konstitusiyaya quruculuğu barədə təsəvvürləri yox idi. Belə ki, Şimali Azərbaycanın daxil olduğu Çar Rusiyasının özündə belə konstitusiyaya quruculuğu təcrübəsi mövcud deyildi. Başqa sözlə, Çar Rusiyasının heç vaxt ali qanunu – konstitusiyası mövcud olmamışdır. Beləliklə, bu səbəblərdən

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin konstitusiyasını qəbul etmək mümkün olmamışdır.

Bundan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumətinin – Nazirlər Şurasının təşkilatı Fətəli Xan Xoyskiyə tapşırılır və fasilə elan edilir.

Təxminən bir saatdan sonra Milli İslam Şurasının üzvləri yenidən toplaşır və Azərbaycan Milli İslam Şurasının birinci Müvəqqəti Hökumətinin haqqında qərara elan edilir.

Həmin qərara əsasən:

1. Nazirlər Şurasının Sədri və Daxili işlər naziri – Fətəli Xan Xoyski;
2. Hərbi nazir - Xosrov Paşa bəy Sultanov;
3. Xarici İşlər Naziri – Məhəmməd Həsən Hacinski;
4. Maliyyə və maarif naziri – Nəsim bəy Yusifbəyli;
5. Ədliyyə naziri – Xəlil bəy Xasmməmmədov;
6. Ticarət və sənaye naziri – Məhəmməd Yusif Cəfərov;
7. Əkinçilik və əmək naziri – Əkbər Ağa Şeyxülislamov;
8. Poçt və teleqraf naziri – Xudadat bəy Məlik-Aslanov;
9. Dövlət müfəttişi – Camo bəy Hacinski göstərilən vəzifələrə təyin edilirlər [4, səh. 128-129].

«İstiqlal bəyannaməsi»nin 1-ci bəndində göstərilirdi ki, bu gündən etibarən Azərbaycan xalqları suveren hüquqların daşıyıcılarıdır, Şərqi və Cənubi Za-

qafqaziyaadan ibarət olan Azərbaycan tam hüquqlu müstəqil dövlətdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün Şərqdə ilk parlamentli respublika idi.

Beləliklə, «İstiqlal bəyannaməsi»nin 1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi elan edilir və bu müstəqil dövlətin Zaqafqaziyanın Cənubi-Şərqində yerləşməsi bütün dünyaya bəyan edilir. Həmçinin, «İstiqlal bəyannaməsi»nin 1-ci bəndindən bir daha aydın olur ki, bu dövlətdə hakimiyyət xalqa məxsusdur.

«İstiqlal bəyannaməsi»nin 2-ci bəndində göstərilirdi ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkili-idarəsi (*idarəçilik forması-İ.A*) Xalq Cümhuriyyəti, başqa sözlə, xalq respublikasıdır.

Həmin sənədin 3-cü bəndində göstərilirdi ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlər və beynəlxalq aləmdə münasibətdə olduğu, xüsusilə qonşu xalqlar və dövlətlərlə mehriban qonşuluq münasibətlər qurmqağa cəhd edəcəkdir.

«İstiqlal bəyannaməsi»nin 4-cü bəndində elan edilir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cinsi fərq gözləmədən, yaşayan bütün vətəndaşların siyasi və vətəndaşlıq hüquqlarına təminat verir.

Beləliklə, «İstiqlal bəyannaməsi»nin 4-cü bəndi cins fərqi qoymadan, ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyini, başqa sözlə, kişi və qadın-

ların cəmiyyətdə hüquq bərabərliyini elan etmişdi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası olan – Ümumazərbaycan 1-ci Sovetlər qurultayı tərəfindən 19 may 1921-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasında nəinki qadınla kişinin hüquq bərabərliyi, hətta, ümumilikdə vətəndaşların hüquq bərabərliyi haqqında müvafiq maddə (norma) nəzərdə tutulmamışdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş «İstiqlal bəyannaməsi»nin 5-ci bəndində göstərilir ki, ərazisində yaşayan bütün xalqların və əhalinin sərbəst inkişafı üçün geniş meydan açır.

Nəhayət, «İstiqlal bəyannaməsi»nin 6-cı bəndində göstərilirdi ki, Azərbaycanda idarəçiliyin başında Məclisi-Müəssisən (*Parlament-İ.A.*) toplaşana qədər xalq səsverməsilə seçilən Milli Şura (*Milli İslam Şurası-İ.A.*) və Milli İslam Şurası qarşısında məsul olan müvəqqəti hökumət durur.

Yalnız keçmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 14 mart 1937-ci ildə IX fəvqəladə Sovetlər qurultayı tərəfindən qəbul edilmiş Qonstitusiyasının (Əsas Qanun) XI fəslə «Vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələri» adlanmaqla, 129-cu maddədə qadına kişi ilə bərabər hüquq verilməsi göstərilirdi.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası

1920-ci ilin aprel ayının 28-də zorla sovetləşdikdən 17 il sonra qəbul edilmiş konstitusiyasında qadınlara kişi ilə bərabər hüquq verilməsi nəzərdə tutulurdu.

Həmçinin, həmin konstitusiyanın 130-cu maddəsində göstərilirdi ki, bütün təsərrüfat, dövlət, qultur (*mədəniyyət-İ.A*) və ictimai-siyasi sahələrində milliyyət və irqələrindən aslı olmayaraq, Azərbaycan SSR vətəndaşlarının hüquqca bərabərliyi sarsılmaz bir qanundur [7, səh. 62].

Keçmiş Azərbaycan SSR-nin 21 aprel 1978-ci ildə doqquzuncu çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar yeddinci sessiyasında qəbul edilmiş (sonrakı dəyişiklik və əlavələrlə) «İnkişaf etmiş sosializm cəmiyyətinin» Konstitusiyasının 33-cü maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR-də qadın və kişi bərabər hüquqlara malikdir. Həmçinin, həmin konstitusiyanın 32-ci maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR vətəndaşları mənşəyindən, sosial və əmlak vəziyyətindən, irqi və milli mənsubiyətindən, cinsindən, təhsilindən, dilindən, dinə münasibətindən, məşğuliyyət növündən və xarakteridən, yaşayış yerindən və digər hallardan asılı olmayaraq, qanun qarşısında bərabərdirlər [8, səh. 13].

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli İslam Şurası tərəfindən qəbul edilmiş «İstiqlal bəyannaməsi» Şərqdə ilk Parlamentli respublikanın ali qanununu – konstitu-

siyasının başlanğıcı olmaqla, böyük tarixi və hüquqi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar), I cild, Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1998, 976 səh.
2. Balayev A.H., «Məmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955)» kitabı, «Çıraq» nəşriyyatı, Bakı, 2012, 285 səh.
3. Yaqublu N.Q., «Müsavat partiyasının tarixi» kitabı, «Ay-Ulduz» nəşriyyatı, Bakı-1997, 327 səh.
4. Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurasının iclas protokolları, Azərbaycan Respublikasının milli arxiv idarəsi (rus və azərbaycan dillərində), «Adiloğlu» nəşriyyatı, Bakı-2006, 214 səh.
5. Əliyev H.Ə., Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın iyunun 5-də keçirilən ilk iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri Heydər Əliyevin nitqi // «Qanunçuluq» jurnalı. № 1-2, 1996-cı il, 127 səh.
6. Http: // FileS. Preslib.az / Projects / remr / Pdf / atr.kons.Pdf.
7. Keçmiş Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası (Əsas qanunu), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin işlər idarəsinin Prezident kitabxanası, 342 (47 924) A-40, 32 səh.
8. Keçmiş Azərbaycan SSR-nin 21 aprel 1978-ci il tarixli Konstitusiyası, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, Bakı-1990, 71 səh.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ «ДЕКЛАРАЦИИ НЕЗАВИСИМОСТИ» АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аббасов Ильгам Курбан оглы,
старший преподаватель Академии Юстиции,
доктор философии по праву.

Автор статью посвятил актуальному вопросу – разъяснению «Декларации независимости», принятого 28 мая 1918 года Национальным Исламским Советом Азербайджанской Демократической Республики.

И.Г.Аббасов справедливо приходит к выводу о том, что «Декларация независимости» принятая Национальным Исламским Советом Азербайджанской Демократической Республики в некотором смысле может быть принята как высший закон страны – начало конституционного строительства.

Автор в статье дал широкое и всестороннее разъяснение «Декларации независимости», состоящей из пяти пунктов.

Ключевые слова: *Азербайджанская Демократическая Республика, «Декларация независимости», Конституция, равноправие мужчины и женщины, временное правительство.*

SOME QUESTIONS OF THE "DECLARATIONS OF INDEPENDENCE" OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Ilham Gurban ogly Abbasov,
The senior Teacher of the Academy of Justice –
PHD on jurisprudence.

The author devoted article to an actual topic – an explanation of "The declaration of independence", accepted on May 28, 1918 by the National Islamic Council of the Azerbaijan Democratic Republic.

I. G. Abbasov fairly comes to a conclusion that the "Declaration of independence", adopted by the National Islamic Council of the Azerbaijan Democratic Republic somewhat can be adopted as the supreme law of the country – the beginning of the constitutional construction.

The author in article offered a wide and comprehensive explanation of the "Declaration of the independence" consisting of five points.

Key words: *Azerbaijan Democratic Republic, "Declaration of independence", Constitution, equality of the man and woman, provisional government.*

